

ΒΡΑΥΡΩΝ. Η ΣΤΟΑ ΤΩΝ ΑΡΚΤΩΝ

Με τις πρόσφατες μελέτες των Tomlinson¹, Bergquist², Will³, Goldstein⁴, Börker⁵ και άλλων πλουτίστηκαν σημαντικά οι γνώσεις μας σχετικά με τη μορφή και τη λειτουργία μιας κατηγορίας οικοδομημάτων που δεν είχαν απασχολήσει σοβαρά την έρευνα ή είχαν παρερμηνευθεί. Εννοούμε τα εστιατόρια (Ηροδ.4,35: *ίστιητόριον*) ή αλλιώς *έστιατήρια*, *δειπνητήρια*, *δειπνηστήρια* κι όχι βέβαια με την έννοια των σημερινών εστιατορίων, των *restaurants*, όπου τρώει κανείς μια μερίδα φαγητό έναντι πληρωμής. Τα τελευταία ονομάζονταν στην αρχαιότητα *πανδοκεῖα* ή *μαγειρεία*. Τα εστιατόρια συνδέονταν με τη λατρεία, με τις θυσίες, τις εκατόμβες και τα τελετουργικά δείπνα. Το φαγοπότι γύρω από κοινή εστία, όπως η ίδια η λέξη εστια-τόριο δηλώνει, έχει βαθιές ρίζες στην πίστη και τις λατρείες, ρίζες που φτάνουν ως τα Γεωμετρικά τουλάχιστον χρόνια.

Τα εστιατόρια αποτελούν σχεδόν αναπόσπαστο στοιχείο των μεγάλων ιερών. Από την απλή μορφή των *οἴων* ή *παστάδων*, που απαντά και στους *ἀνδρῶνες*, τις αίθουσες δηλαδή συμποσίων των ιδιωτικών κατοικιών, εξελίσσονται σε μνημειακά στωϊκά και περίστυλα οικοδομήματα με πολλά δωμάτια και υπόστυλες αίθουσες. Χαρακτηριστικά των δωματίων στα εστιατόρια είναι η έκκεντρη θύρα και η παρουσία κλινών και τραπεζών, ξύλινων ή λίθινων. Το πιο συνηθισμένο μήκος κλινών είναι 1,70 - 1,90μ., υπάρχουν ωστόσο παραδείγματα και μικρότερων που δεν ξεπερνούν το 1,50μ. μήκος και δεν ήταν βέβαια για παιδιά, καθώς και αρκετά μεγαλύτερων ως 2,45μ. για δυο μάλλον άτομα. Η παρουσία αποχετεύσεων για το πλύσιμο των δαπέδων και την απομάκρυνση των υπολειμμάτων της τροφής αποτελεί σε πολλές περιπτώσεις πρόσθετο αναγνωριστικό στοιχείο. Ο αριθμός των κλινών είναι κατά κανόνα περιττός: *ἑπτάκλινοι*, *έννεάκλινοι*, *ένδεκάκλινοι οἴκοι* απαντούν συχνά σε αρχαία κείμενα και επιγραφές και χαρακτηρίζουν ακριβώς δωμάτια εστιατορίων. Δεν λείπουν ωστόσο και οίκοι με ζυγό αριθμό κλινών δέκα ή δώδεκα.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα και πρώιμα αττικά παραδείγματα εστιατορίου είναι η νότια στοά της αθηναϊκής αγοράς, που κατασκευάστηκε στο τελευταίο τέταρτο του 5ου π.Χ. αι. και εξακολούθησε να χρησιμοποιείται ως το 2ο π.Χ. αι⁶. Έχει μήκος 80μ. και δυο ομάδες από οκτώ και επτά αντίστοιχα *ἐπτάκλινους οἴκους* η κάθε μια, που διαχωρίζονται από στενό διάδρομο και προορίζονταν για 105 επίσημους συμποσιαστές.

Σύγχρονο με τη νότια στοά της αγοράς και συγγενές αρχιτεκτονικά οικοδόμημα είναι η μεγάλη στοά της Βραυρώνος, που πλακισιώνει σε σχήμα Π και ορίζει απο βορρά το τέμενος της Αρτέμιδος Βραυρωνίας. Χτίστηκε όπως έδειξε ο Χ. Μπούρας, γύρω στο 420 π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε ως και τον 3ο π.Χ. αι⁷. Στη βόρεια πλευρά της περιλαμβάνει επτά δωμάτια που διαχωρίζονται όπως στη νότια στοά της αγοράς με στενό διάδρομο σε δυο ομάδες: τέσσερα δυτικά και τρία ανατολικά. Το τελευταίο στα δυτικά δωμάτιο είναι μικρότερο από τα υπόλοιπα έξι κι έχει την είσοδο αντίθετα στραμένη προς βορρά, προς το μεγάλο διάδρομο και την παρακείμενη δυτική πύλη, που οδηγούσε στην Αθήνα κατά μήκος της κοιλάδος του ποταμού Ερασίνου. Ο ανασκαφέας αείμνηστος Ιω. Παπαδημητρίου ερμήνευσε το δωμάτιο αυτό ως θυρωρείο της δυτικής πύλης⁸. Το δυτικό σκέλος της στοάς περιλαμβάνει τέσσερα δωμάτια, ανά δυο δεξιά (Ν) και αριστερά (Β) απο το πρόπυλο. Το νοτιότερο είναι μικρότερο και δεν μπορεί να χωρέσει περισσότερες απο εννέα κλίνες. Το ανατολικό σκέλος της στοάς παρέμεινε ημιτελές, δεν απέκτησε ποτέ δωμάτια με κλίνες και τράπεζες. Έχουμε λοιπόν εννέα ισομεγέθη δωμάτια με ένδεκα κλίνες το καθένα και σύνολο κλινών ενενήντα εννέα και ένα μικρότερο δωμάτιο με εννέα πιθανώς κλίνες.

Η προκαταρκτική ερμηνεία της στοάς απο τον Ιω. Παπαδημητρίου ως ενδαιτήματος νεαρών άρχτων, τρώφιμων του ιερού, την οποία δέχονται κι άλλοι ερευνητές, πρέπει μάλλον να εγκαταλειφθεί, γιατί δεν στηρίζεται ούτε στα αρχιτεκτονικά στοιχεία του οικοδομήματος ούτε και στις φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες⁹. Τα δωμάτια της στοάς δεν φαίνεται πιθανό να χρησιμοποιούνταν ως κοιτώνες παιδιών και μάλιστα ορφανών από μητέρα, δηλαδή ως ορφανοτροφείο κοριτσιών και αγοριών, όπως υποστηρίζει ο Ιω. Κοντής προχωρώντας παραπέρα την ερμηνεία του Παπαδημητρίου¹⁰. Το πρωτοποριακό ομολογουμένως για την εποχή του στωϊκό αυτό οικοδόμημα προοριζόταν σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις για τις εορταστικές συνεσιώσεις ενήλικων ατόμων, προφανώς ανδρών. Για τις γυναίκες και τα παιδιά δεν μαρτυρείται ότι συνεστιάζονταν με τους άνδρες σε δημόσια λατρευτικά οικοδομήματα¹¹. Κάτι τέτοιο άλλωστε δεν συμφωνεί με το χαρακτήρα της οργάνωσης της αθηναϊκής και γενικότερα της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας. Εξάιρεση αποτελούσαν οι εταιίες, που έπαιρναν μέρος σε ιδιωτικά συμπόσια μαζί με άνδρες. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι τα αντίστοιχα δωμάτια συμπροσίων και στις ιδιωτικές κατοικίες ονομάζονται *άνδρωνες*. Υπάρχουν άλλωστε στοιχεία που μαρτυρούν τη συμμετοχή των ανδρών στα Βραυρώνια. Τα αναθήματα του ιερού κατ' αρχήν εικονίζουν ανάμικτα άνδρες, γυναίκες και παιδιά, αγόρια και κορίτσια, που τιμούν τη θεότητα οικόγενειακά¹². Έπειτα οικοδομήματα, όπως οι *Ίππιώνες*, το *Γυμνάσιον*, η *Παλαίστρα*, που μαρτυρούνται επιγραφικά και δεν έχουν ακόμη ανασκαφτεί¹³. φαίνεται πως χρησιμοποιούνταν μάλλον απο

άνδρες κι όχι από γυναίκες. Έτσι στη μεγάλη εορταστική πεντετηρική πομπή, τη «θεωρία», στις θυσίες, στις απαγγελίες ραψωδιών της Ιλιάδας και προφανώς και στα τελετουργικά δείπνα (στις συνεσιάζσεις) στη στοά δεν φαίνεται πιθανό να έπαιρναν μέρος αποκλειστικά γυναίκες ή κορασίδες¹⁴.

Ένα μέρος της μεγάλης γιορτής η *άρκτεία* τελούνταν αποκλειστικά από κοριτσάκια προεφηβικής ηλικίας της Αθήνας, τα οποία και έμεναν για ένα διάστημα στο ιερό¹⁵. Η αρκτεία θεωρείται κατ' αρχήν έθιμο μύησης, περάσματος δηλαδή των κορασίδων στην εφηβία¹⁶ και ταυτόχρονα λατρευτικό δρώμενο που θα περιελάμβανε διάφορες τελετουργικές πράξεις σε αναπαράσταση του λατρευτικού μύθου, του θεϊού δράματος, όπως μίμηση του τραυματισμού μιας κορασίδας από την ιερή αρκούδα της θεάς Αρτέμιδος — φόνο της αρκούδας από τον αδελφό της κορασίδας — θυσία αίγας (στη θέση της κορασίδας) για να εξευμενιστεί η θεά που είχε στείλει *λομό ή λιμό* στην Αττική — δρόμο και χορό των κορασίδων γυμνών ή ντυμένων με στεφάνια, ταινίες και πυρσούς γύρω σε βωμό που καίει¹⁷. Η μεγάλη γιορτή της θεάς περιελάμβανε εκτός από την αρκτεία και άλλες ιεροπραξίες, όπως το *ιερόν κνηγέσιον*¹⁸, την ένδυση του λατρευτικού αγάλματος¹⁹, αγώνες ραψωδιών²⁰ και πιθανώς και γυμνικούς στο Γυμνάσιο και την Παλαιόστρα, καθώς επίσης το μοίρασμα των σφαγίων του ζώου ή των ζώων της θυσίας και το τελετουργικό δείπνο των επισήμων στη στοά και του συνόλου των πιστών στο ύπαιθρο. Στην αποκατάσταση του λατρευτού δρώμενου, του «μυστηρίου» της αρκτείας των Βραυρωνίων βοηθούν εκτός από τις αρχαίες μαρτυρίες και οι παραστάσεις μιας ιδιαίτερης κατηγορίας αγγείων, των γνωστών κρατηρίσκων, που έχουν βρεθεί κυρίως στα ιερά της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα, τη Λούτσα και τη Μουνυχία, δε λείπουν από την ακρόπολη και την αγορά των Αθηνών και έχουν μελετηθεί και σχολιαστεί επανειλημμένως από την καθηγήτρια L. Kahil²¹.

Ξαναγυρίζουμε στη στοά με το ερώτημα: ποιοί ήταν οι ενενηταεννέα ή εκατόν οκτώ επίσημοι που δειπνούσαν στα δωμάτια (τους οίκους) της στοάς; Ο αριθμός πρέπει να είχε κάποια σημασία που μας διαφεύγει. Δεν είναι πάντως τυχαίο ότι οι δεκαπέντε επτάκλινοι οίκοι της νότιας στοάς της αθηναϊκής αγοράς προορίζονταν για εκατόν πέντε συμποσιαστές. Ενενήντα επίσημοι αξιωματούχοι έπαιρναν μέρος σε συνεσιάζσεις μέσα στα έξι δεκαπεντάκλινα δωμάτια του Λεωνίδαίου της Ολυμπίας, όπως υποστήριξε πρόσφατα η V. Heermann²². Στους έξι οίκους του Πομπείου στον Κεραμεικό (δύο επτάκλινους, δύο εντεκάκλινους, δύο δεκαπεντάκλινους), που ο W. Höpfner χρονολογεί γύρω στο 400 π.Χ. και σχετίζει μορφολογικά με τη στοά της Βραυρώνος, δειπνούσαν εξήντα έξι αξιωματούχοι της πολιτείας: οι εννέα άρχοντες, οι δέκα ταμίες, οι δέκα ιεροποιοί, ακόμα οι στρατηγοί, οι υπεύθυνοι της πομπής και άλλοι, οι οποίοι γεύονταν διαλεχτές μερίδες κρέατος από τις θυσίες των Παναθηναίων. Το πλήθος των απλών πο-

λιτών έπαιρνε τη μερίδα του από τη μεγάλη εκατόμβη και την έτρωγε στο ύπαιθρο, στην αυλή του Διύλου, όπου και βρέθηκε στρώμα από οστά βοδιών. καθώς και πολλές τρύπες στο έδαφος για τη στήριξη αντίσκηνων ή πρόχειρης τραπέζαρίας²³. Μπορούμε λοιπόν ανάλογα να υποθέσουμε ότι αξιωματούχοι της αθηναϊκής πολιτείας, ίσως εκπρόσωποι από τις δέκα φυλές άρχοντες που είχαν σχέση με την οργάνωση των Βραυρωνίων, όπως οι δέκα ιεροποιοί ή και άλλοι επίσημοι έτρωγαν μέσα στα δωμάτια, στους οϊκούς της στοάς τη διαλεγμένη μερίδα κρέατος αίγας ή βοδιού από τη μεγάλη θυσία στην Αρτέμιδα²⁴.

Στο ΝΑ άκρο της στοάς της Βραυρώνος ήρθε μεταξύ άλλων στο φως το 1961 και μια ελλιπής επιγραφή που αποτελεί κατάλογο σκευών, ανάμεσα στα οποία περιλαμβάνεται και η επίπλωση δωματίων (οϊκών) ενός οικοδομήματος, που ο Ιω. Παπαδημητρίου ταύτισε αμέσως με τη στοά²⁵. Το κώσπασμα της οκτάστιχης επιγραφής που του λείπει η αρχή και το τέλος, σύμφωνα με τη μεταγραφή και τη συμπλήρωση του Παπαδημητρίου έχει ως εξής:

- 1 *έν τῷ τετάρτῳ κλῖναι*
- 2 *δέκα τράπεζαι...*
- 3 *έν τῷ πέμπτῳ κλῖναι*
- 4 *ένδεκα τράπεζαι ε[...]*
- 5 *έν τῷ ἕκτῳ κλῖναι έννέ[α]*
- 6 *τράπεζαι ἕξ τεθυρωμένος*
- 7 *έν τῷ ἑβδόμῳ κλῖναι δέκ[α]*
- 8 *τράπεζαι ἕξ τεθυρωμένος*

Το ενδιαφέρον της επιγραφής είναι πολλαπλό. Δημιουργεί ωστόσο και ορισμένα προβλήματα. Ο αριθμός των κλινών ποικίλλει από εννέα ως δέκα και ένδεκα, ενώ των τραπεζών απο έξι ως ε... Δεν συμφωνεί δηλαδή με το σταθερό αριθμό ένδεκα ξύλινων κλινών και επτά λίθινων τραπεζών που συμπληρώνει ο Χ. Μπούρας στα εννέα σχεδόν ισομεγέθη (6.10 x 6.10 μ.) δωμάτια της στοάς. Μόνο το δέκατο μικρότερο νότιο δωμάτιο του δυτικού σκέλους θα μπορούσε να συμπληρωθεί όπως είπαμε με εννέα κλίνες και ίσως έξι τράπεζες. Ωστόσο το πρόβλημα δεν λύνεται με την υποθετική συμπλήρωση του δωματίου αυτού. Πάντως ο ίδιος ο Μπούρας παρατηρεί ότι δεν έχουμε απόλυτα σίγουρα στοιχεία για όλα τα δωμάτια, από τα οποία έχει αφαιρεθεί το πλακόστρωτο δάπεδο με τα ίχνη των τραπεζών και τους τóρμους στερέωσης των ξύλινων κλινών. Σε μια περίπτωση μάλιστα ο ίδιος επισημαίνει την παρουσία τράπεζας σε σχήμα Γ²⁶, που τοποθετείται στις γωνίες των δωματίων, όπως ξέρουμε από άλλες περιπτώσεις εστιατορίων, για παράδειγμα της Περαχώρας, του Ασκληπείου της Κορίνθου και της Τροιζήνος²⁷. Υπάρχει πάντως και μια δεύτερη πιθανή ερμηνεία του μικρότερου από ένδεκα και επτά αντίστοιχα αριθμού κλινών και τραπεζών

που αναφέρει η επιγραφή: Σ' αυτήν καταγράφεται η πραγματική κατάσταση. απαριθμούνται τα έπιπλα σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, οπότε μπορούμε να υποθέσουμε ότι τότε ορισμένες κλίνες και τράπεζες είχαν καταστραφεί και καταργηθεί.

Σ' ένα ελλιπή κατάλογο ιερών σκευών του τέλους του 5ου π.Χ. αι. (αρ. 118-1) που βρίσκεται εκτεθειμένος στο Μουσείο της Βραυρώνος²⁸ διαβάζει κανείς ανάμεσα στ' άλλα: *κλῖναι μιλεσιδωργες, προσκεφάλαια λινά και έρια*, και το κυριότερο σκεύη θυσίας και φαγητού που πρέπει να σχετίζονται κατά τη γνώμη μας με τον εξοπλισμό της στοάς εστιατορίου· τα σκεύη αυτά είναι *πέλεκυς, χαλκία θερμαντήρια, λέβητες, οβελίσχοι, χιτροίδες χαλκαί, κρεάγραι*. Κλίνες και τράπεζες και παρόμοια ακριβώς σκεύη που έχουν σχέση με την προετοιμασία, το μαγείρεμα, το σερβίρισμα και την κατανάλωση τροφής αναφέρονται σε επιγραφή των Χορσιών της Βοιωτίας του 386-380 π.Χ. και σχετίζονται, όπως δέχεται η έρευνα, με εστιατόριο ιερού της Έρας²⁹. Ορισμένα από τα σκεύη που απαριθμούνται είναι: *λέβητες, οβελίσκιων δαρχμαί, σκόφοι, ύδριαι, στάμνοι, κρατέρες, ιοινόχοια χαλκία, πελέκες, κρατενταί, κρεάγραι, τιροκνασσιδές, μάχαιραι και ακόμη ποδανιπτέρες, λανπτρωχοι σιδάριοι (σιδερένιοι λυχνοστάτες) και ένα hamia αλλιώς άμις, δοχείο δηλαδή νυκτός*. Η βοιωτική αυτή επιγραφή πλουτίζει τις γνώσεις μας σχετικά με το φαγητό που σερβίρονταν στο εστιατόριο τις μέρες γιορτής της θεάς Έρας και που περιλαμβάνει εκτός από κρέας ψητό και βραστό, τυρί και φυσικά κρασί. Η παρουσία λυχνοστατών δηλώνει έμμεσα ότι οι συνεστιάσεις λάβζαιναν χώρα τη νύχτα, πράγμα γνωστό ωστόσο από άλλες μαρτυρίες. Μαθαίνουμε ακόμη ότι οι συνδαιτηγμένες έπλεναν τα πόδια τους σε *ποδονιπτήρες* πριν πάρουν θέση στα στρωσίδια των ανακλίντρων και ότι υπήρχε και *δοχείο νυκτός (άμις ή άμα)* για περιπτώσεις φυσικής ανάγκης, που το έφερε κάποιος δούλος σε πρώτη ζήτηση.

Ένας αμφίγραφος πλήρης κατάλογος αναθημάτων και ιερών σκευών, ένα είδος πρωτοκόλλου παράδοσης και παραλαβής μεταξύ των αρχόντων που εναλλάσσονταν κατ' έτος βρέθηκε δίπλα στη στοά το 1958 από τον Ιω. Παπαδημητρίου³⁰. Έχει ενενήντα τέσσερεις περίπου στίχους και χρονολογείται στο 116/5 π.Χ. από το όνομα του επώνυμου άρχοντος *Μομινήστοι*, τη χρονιά δηλαδή που πρέπει να ολοκληρώθηκε η κατασκευή της μεγάλης στοάς-εστιατορίου πριν τη σικελική καταστροφή. Το ενδιαφέρον της επιγραφής δεν βρίσκεται μόνο στον πλούτο και την ποικιλία των αναθημάτων και των ιερών σκευών που απαριθμούνται, αλλά και στα εξής: α. Η παράδοση και η παραλαβή αφορά σε αντικείμενα και σκεύη του ιερού που φυλάσσονται *έν πόλει* δηλαδή στην Ακρόπολη των Αθηνών καθώς και σε αντικείμενα του ιερού της θεάς *έν Βραυρώνι*. Ήταν κοινός κατάλογος και για τις δυο θέσεις. Αντίγραφό του πρέπει να στήνονταν και στα δυο ιερά³¹. β. Η επιγραφή αναφέρει δυο ναούς της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα, τον *αρχαῖο*

νεώ και τον Παρθενώνα³², το νεώτερο μεταπερσικό προφανώς ναό της Παρθένου Αρτέμιδος, αντίστοιχο με το ναό της Παρθένου Αθηνάς στην ακρόπολη, όπου ως γνωστόν υπήρχε και *ἀρχαῖος νεώς*.

Το τελευταίο αυτό μας ανοίγει πιστεύω το δρόμο για την ερμηνεία μιας ακόμη πολύ γνωστής και πολυσυζητημένης οικοδομικής επιγραφής του 3ου π.Χ. αι. από το ιερό της Βραυρώνος. Αποσπάσματα της επιγραφής αυτής έχει δημοσιεύσει ο Ιω. Παπαδημητρίου μαζί με ελεύθερη απόδοση του υπόλοιπου κειμένου³³. Η επιγραφή αποτελεί πρόταση νόμου κάποιου αθηναίου πολίτη από το δήμο των Φιλαϊδών και αφορά στη διαδικασία επισκευής όλων των οικοδομημάτων του ιερού της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, τα οποία απαριθμούνται λεπτομερώς, καθώς και στην αναγραφή των θυρωμάτων, των επίπλων και των σκευών γενικά της στοάς-εστιατορίου στην ίδια στήλη με τ' άλλα αναθήματα του ιερού. Ειδικότερα αποφασίζεται: 1. «οἱ ἐξετασταὶ οἱ ἐκ τῆς βουλῆς καὶ οἱ ταμίαι τῶν ἄλλων θεῶν»³⁴, να εξετάζουν ακριβώς την κατάσταση των οικοδομημάτων του ιερού, να αναγράφουν στην ίδια στήλη «τῶν τε θυρωμάτων τὸν ἀριθμὸν καὶ τῶν τραπεζῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων» και να τα παραδίδουν στους επιστάτες («παραδιδόναι τοῖς ἐπιστάταις»). 2. «ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐπὶ τὰ ἱερά κειρωτονημένος» να είναι υποχρεωμένος να πηγαίνει στο ιερό «ὅταν παραγγέλωσιν αὐτῷ οἱ ἐπιστάταις» και πρώτα να φροντίζει για το λατρευτικό ἀγάλμα της Αρτέμιδος («τοῦ ἀγάλματος ἐπιμεληθῆναι») ³⁵, ἔπειτα «συγγραφάς συγγράψαντα παραδοῦναι τοῖς πωληταῖς». Η επιγραφή δεν σταματούσε εδώ, αλλά συνεχιζόταν ορίζοντας πώς πρέπει να γίνεται η εκμίσθωση από τους πωλητάς και φαίνεται πως περιελάμβανε και άλλες ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για τις εργολαβίες των έργων επισκευής και τις πληρωμές, που όμως δεν σώζονται, γιατί το κάτω μισό της λείπει. Είναι πιθανό να ακολουθοῦσε και κατάλογος των τραπεζῶν, των κλινῶν και των θυρωμάτων της στοάς-εστιατορίου και γενικά των σκευῶν και των αναθημάτων όλων των οικοδομημάτων του ιερού. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι της ανήκει το οκτάστιχο απόσπασμα που σχολιάσαμε παραπάνω, στο οποίο αναφέρεται ο ακριβής αριθμός κλινῶν και τραπεζῶν και η παρουσία ή μή θυρῶν στα δωμάτια (οἴκους) της στοάς-εστιατορίου και στον Ἴππωνα³⁶.

Τα οικοδομήματα του ιερού της Βραυρωνίας Αρτέμιδος που απαριθμούνται στη αρχή της επιγραφής είναι: ὁ νεώς ὁ τε³⁷ /-^c-¹⁰-/ πα/ ρθενῶν /-^c-⁸-/ καὶ οἱ οἴκοι τό τε ἀμφιπολείον ἐν ᾧ /-^c-⁹-/ διαιτῶνται καὶ τὰ ὑπερῶα τὰ ἐπὶ τοῦ ἀμφιπολείου και /το γυνι/ άσιον καὶ ἡ παλαίστρα καὶ οἱ ἵππωνες καὶ τᾶλλα πάντα /ῶσα ἡ/ πόλις οἰκοδομήσασα ἀνέθηκε τῇ θεῷ ὑπέρ σιωτηρίας το/ῦ δ/ ἡμου τοῦ ἀθηναίων

Ο νεώς είναι ο αρχαίος ναός της Αρτέμιδος, ο οποίος μνημονεύεται και στο μεγάλο κατάλογο των αναθημάτων του 416/5 π.Χ. επί άρχοντος Αριμνήστου. Προβλήματα ταυτισμού παρουσιάζει ο *Παρθενών*. Ο ανασκαφέας Ιω. Παπαδημητρίου, πιστεύοντας ότι τα δωμάτια της στοάς με τις κλίνες και τις τράπεζες ήσαν τα ενδιαιτήματα των άρκτων, ταύτισε αρχικά τον Παρθενώνα της επιγραφής με τη στοά, ως κατοικία των μικρών παρθένων, των αφιερωμένων στη λατρεία της θεάς, μολονότι αργότερα διατύπωσε αμφιβολίες για τον ταυτισμό³⁸. Υπέρ του ταυτισμού Παρθενώνος και στοάς τάσσεται και ο Ιω. Κοντής με τη διαφορά ότι αποδίδει την ονομασία του οικοδομήματος στην *Παρθένον Ίφιγένειαν* ή την Αρτέμιδα κι όχι στις παρθένους άρκτους³⁹. Η L. Kahil υποθέτει ότι ο Παρθενών της επιγραφής είναι το *άδυτον* του ναού της Αρτέμιδος και υποστηρίζει ότι η έκφραση «*ο νεώς ο τε... Παρθενών*» «*serait alors à placer sur le même plan*»⁴⁰. Είναι ωστόσο προφανές, χάρη και στην συμπληρωματική μαρτυρία της επιγραφής του Αριμνήστου, ότι νεώς και *Παρθενών* αποτελούν δύο διαφορετικά οικοδομήματα μέσα στο ιερό τέμενος της Βραυρωνίας, όπως είχε παρατηρήσει η T. Linders, η οποία και αποκλείει τον ταυτισμό της στοάς με τον Παρθενώνα υποστηρίζοντας ότι τόσο ο νεώς όσο και ο Παρθενών «*are to be looked among the temples of Brauron*»⁴¹. Ο νεώς φαίνεται πως είναι όπως σημειώσαμε ο αρχαίος ναός της Αρτέμιδος, ο προπερσικός, ο οποίος εξακολούθησε να στεγάζει αναθήματα και να χρησιμοποιείται με επάλληλες επισκευές ως τα μέσα τουλάχιστο του 3ου π.Χ., ως τα χρόνια δηλαδή της τελευταίας επιγραφής που τον μνημονεύει. Είναι πιθανό να βρισκόταν στη θέση που καταλαμβάνει σήμερα το εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου Βραύνας. Ως τεκμήρια της παρουσίας του μπορεί να θεωρηθούν τα έντονα λαξεύματα του φυσικού ασβεστολιθικού πετρώματος για τη δημιουργία ανδρήρου έδρασης κτίσματος. Παρθενών αποκαλούνταν κατά τη γνώμη μας ο νεώτερος, ο μεταπερσικός ναός της Παρθένου Αρτέμιδος σε αντιδιαστολή ίσως προς τον (αρχαίο) νεώ, και κατά το αντίστοιχο παράδειγμα του (αρχαίου) νεώ και του *Παρθενώνος* της Παρθένου Αθηνάς στην αθηναϊκή ακρόπολη. Από τα υπόλοιπα οικοδομήματα του τεμένους που μνημονεύει η οικοδομική επιγραφή του 3ου π.Χ. αι. τα μόνα που θα μπορούσαν να ταυτιστούν με τη στοά είναι «*οί οίκοι*» και το «*άμφιπολείον έν ω̄ (οί τάδε) διαιτώνται*». Η λέξη *άμφιπολείον* δεν φαίνεται να χρησιμοποιείται για εστιατόρια και σημαίνει συνήθως οίκημα των *άμφιπόλων*, προσώπων που υπηρετούν το ιερό, έχουν σχέση με τη λατρεία και την οργάνωση των εορτών. Γιαυτό και η Ντίνα Δελμούζου συμπλήρωσε χωρίς δισταγμό «*έν ω̄ /αι άρκτοι/ διαιτώνται*»⁴². Ίσως έχει δίκιο. Πάντως, αν πρέπει ν' αναζητήσουμε τους χώρους, όπου διέμεναν για ένα διάστημα, άγνωστο πόσο, τα νεαρά κοριτσάκια της Αθήνας που τελούσαν και το δρώμενο της αρκτείας, θα πρέπει να στραφούμε προς «*τά ύπερῶα τά επί του άμφιπολείου*», τα οποία και συγκεντρώνουν τις περισσότερες πιθανότητες κατά το αντίστοιχο των

υπερώων στις ιδιωτικές κατοικίες, που ταυτίζονται με τους γυναικωνίτες του ορόφου. Χώροι προσηλιακοί, απαλλαγμένοι από την υγρασία των ισολέγων, διαρρυθμισμένοι ανάλογα για άνετη διαβίωση, όχι βέβαια με ανάκλιτρα παραταγμένα σύρριζα στον τοίχο και με λίθινες τράπεζες. Η στοά όμως της Βραυρώνος αποκλείεται να έφερε δεύτερο όροφο, σύμφωνα με τα αρχιτεκτονικά της στοιχεία που μελέτησε εξονυχιστικά ο Μπούρας. Για τους ίδιους λόγους είχε απορρίψει και ο Παπαδημητρίου το ενδεχόμενο η στοά να ταυτίζεται με το «*ἀμφιπολείον*» και «*τά ὑπερώα*» του, γιαυτό και προτίμησε να την ταυτίσει όπως είπαμε με τον *Παρθενώνα* της επιγραφής⁴³. Αν είναι σωστοί αυτοί οι συλλογισμοί θα πρέπει να αναμένουμε την αποκάλυψη του *αμφιπολείου* με τα *υπερώα* σε μελλοντικές ανασκαφές.

Απομένουν «*οἱ οἴκοι*» ως μόνοι υποψήφιοι ταυτισμού με τη στοά. Είδαμε παραπάνω πως η λέξη *οἶκος* χρησιμοποιείται κατά κόρον και σχεδόν αποκλειστικά τόσο σε φιλολογικά κείμενα όσο και σε επιγραφές για να δηλώσει ακριβώς τα δωμάτια των εστιατορίων⁴⁴. Δεν πρέπει ωστόσο να ξεχνούμε ότι η λέξη *οἶκος* είναι πολυσήμαντη χρησιμοποιείται για να δηλώσει λατρευτικά κτίσματα, ταφικές κατασκευές, θησαυρούς, κατοικίες γενικά θεών και ανθρώπων, ζώντων ή νεκρών⁴⁵. Αυτός είναι κι ένας από τους λόγους που ανάγκασε τον Παπαδημητρίου να ταυτίσει τους οίκους με το λεγόμενο «*Ἡρώ της Ιφιγένειας*» και την «*Ἱερά οικία*» στη Βραυρώνα. Το πρόβλημα έτσι της ονομασίας της στοάς, του ταυτισμού της δηλαδή μ' ένα από τα κτίσματα της επιγραφής του 3ου π.Χ. αι., παραμένει ανοιχτό, μολοντί τείνω να δεχτώ τον ταυτισμό της με τους *οἴκους*. Το *αμφιπολείον* πάντως με τα *υπερώα*, όπου δεν αποκλείεται να *δαιτιῶντο* πράγματι οι κορασίδες (*αἱ ἄρκοι*), καθώς και ο Παρθενών θα πρέπει κατά τη γνώμη μου ν' αποκλειστούν.

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. R. A. Tomlinson. BSA 64 (1969) 43 κ.ε. Του ίδιου JHS 89 (1969) 106. Του ίδιου BSA 75 (1980) 221 κ.ε. Του ίδιου στο: Ancient Macedonia (1970) 308 κ.ε.
2. B. Bergquist. OpRom 9 (1973) 21 κ.ε.
3. E. Will. Banquets et salles de banquet dans les cultes de la Grèce et de l' Empire romaine. στο Melange d' histoire ancienne et d' archéologie offerts à Paul Collart (1976) 353 κ.ε.
4. M. S. Goldstein. The Setting of the Ritual Meal in Greek Sanctuaries: 600-300 B.C. (Διατριβή) Berkley: 1978.
5. Chr. Börker. Festbankett und griechische Architektur. Xenia, Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 4. 1983. Του ίδιου AntK (1982) 92 κ.ε. Βλ. και St. G. Miller. The Prytaneion. Its Function and Architectural Form. 1978. *ιστιότοπος* 219 κ.ε. V. Heermann. Studien zur makedonischen Pa-

- Iastarchitektur (Διατριβή), Erlangen 1980. Της ίδιας Banketträume im Leiondaion, AM 99 (1984) 243 κ.ε.
6. H. A. Thompson Hesp. 23 (1954) 39 κ.ε. Hesp. 35 (1966) 47. Hesp. 37 (1968) 43 κ.ε. πίν. 6 και 17. J. Travlos, Lexikon des antiken Athen, 534 κ.ε. J.J. Coulton. The Architectural Development of the Greek Stoa, 1976, 43 κ.ε. 221. Πρβλ. και E. Vanderpool. Hesp. 37 (1968) 73 κ.ε. Chr. Börker, ό.π., 13 κ.ε.
7. X. Μπούρα, Η αναστήλωση της στοάς της Βραυρώνος. Τα αρχιτεκτονικά προβλήματα. Δημοσιεύματα ΑΔ αρ. 11, Αθήνα 1967, 159. Πρβλ. και βιβλιοκρισία του Chr. Börker. Gnomon 41 (1969) 802 κ.ε. Για την ερμηνεία του κτίσματος βλ. και R. A. Tomlinson. Greek Sanctuaries. 1967, 110 κ.ε. πίν. 5. M.S. Goldstein, ό.π., 114 κ.ε. Börker. Xenia. Sapt., 17 κ.ε. ει. 19. Ο Ι. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1950, 185 συσχετίζει τη διδασκαλία της Ιφιγένειας έν Ταύροις του Ευριπίδη (414 π.Χ.;) με την οικοδόμηση της στοάς. Το ίδιο κάνει κι ο Ι. Κοντής, ΑΔ 22 (1967), 175 κ.ε., ο οποίος εμπλέκει και την υπόθεση των Έρμολοπιδών του 415 π.Χ. (Θουκ. VI, 53 1 κ.ε.). Πρβλ. και J. S. Boersma. Athenian Building Policy from 561/0 to 405/4 BC, 1970, 131. Β. Λαμπρινουδάκη, Οικοδομικά Προγράμματα στην αρχαία Αθήνα-από το 479-419 π.Χ., εκδ. Καρδαμίτσα 1983, 88 κ.ε.
8. Έργον (1961) 26-27. Για την πιθανή μορφή, αναπαράσταση και χρονολόγηση του ιδιόμορφου συγκροτήματος που αποτελείται από τον υπαίθριο διάδρομο με τα δύο μνημειακά πρόπυλα ανατολικά και δυτικά και το αβαθές στωικό οικοδόμημα στα βόρεια βλ. X. Μπούρα, ό.π., 122 κ.ε. και 127 κ.ε. Πρβλ. και Chr. Börker, Gnomon 41 (1969) 801-805. Προγραμματίστηκε, σχεδιάστηκε και θεμελιώθηκε ταυτόχρονα με τη μεγάλη «στοά των άρχτων», έστως κι αν κατασκευάστηκε πιθανώς λίγο αργότερα. Φαίνεται πάντως απίθανος ο ταυτισμός του με την «παραστάδα» των επιγραφών και η ερμηνεία του ως χώρου έκθεσης αναθημάτων ή ανάρτησης πολύτιμων γυναικείων ενδυμάτων εκ μέρους των επίτιμων γυναικών, όπως πρότεινε ο Ιω. Παπαδημητρίου, Έργον (1961) 29 BCH 86 (1962) 677 δέχτηκε ο R. Martin, Mannel d' Architecture Grecque I. 1965. 1-1. σημ. 8 και επανέλαβε χωρίς να παίρνει θέση ο Μπούρας, ό.π. 122. 121. Τα καθαγιασμένα αφιερωμένα στην παρθένο θεά Αρτέμιδα γυναικεία, ανδρικά και παιδικά ενδύματα αποθηκεύονταν (προφανώς διπλωμένα και τοποθετημένα σε σαντούκια) μέσα σε κλειστούς χώρους ακόμη και μέσα στο άδυτο του ίδιου του ναού της θεάς, όπως υποστηρίζει η Mary Brooks Berg Hollinshead, Legend. Cult and Architecture at Three Sanctuaries of Artemis (Διατριβή Bryn Mawr) 1979. 66 κ.ε. Πρβλ. Ομηρικό Ύμνο στον Ερμή, στίχ. 246-251, Κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια Δ. Π. Παπαδόπουλου - Ε. Λαδιά, έκδ. Καρδαμίτσα 1985, 80. Βλ. και Π. Θέμελη, Βραυρών. Οδηγός του χώρου και του Μουσείου, έκδ. Απόλλων 1972, 20. Αναπόδεικτη παραμένει και η γοητευτική υπόθεση του Ιω. Κοντή, Άρτεμις Βραυρωνία. ΑΔ 22 (1967): Μελέται 173 κ.ε., 180 και 203. ότι η λεγόμενη παραστάς ήταν αφιερωμένη στη λατρεία της χθόνιας Ιφιγένειας και χρησιμοποιούνταν για την έκθεση των πέπλων «των θνητοσύνη λεγούσων»
9. Έργον (1958). 37-38 1961. 24. Ο X. Μπούρας, ό.π., 18 δέχεται ότι τα δωμάτια της στοάς χρησιμοποιούνταν για τη «διαμονή» προσκυνητών του ιερού ή ενδεχομένως των μικρών κορσίδων. Ωστόσο οι χώροι «διαμονής», όπως τουλάχιστο γνωρίζουμε από τις ιδιωτικές κατοικίες, δεν είχαν τη μορφή των ανδρώνων, που προσρίζονταν μόνο για τις συνεστιάσεις των ανδρών στην ανδρικοκρατούμενη, αρχαία ελληνική κοινωνία. Οι χώροι διαμονής βρίσκονται συνήθως στο δεύτερο όροφο της οικίας και δεν έχουν φυσικά λίθινες τράπεζες ούτε και σύρριξα στον τοίχο παραταγμένες κλίνες σταθερού μεγέθους. Το μήκος τέλος των κλινών της Βραυρώνος (1.77 μ.) δεν είναι διόλου μικρό και ανεπαρκές για τα γεύματα των ενθλίξιων. Ο ίδιος ο Μπούρας, ό.π., 75 αναφέρει παραδείγματα μικρότερων μήκους κλινών που προσρίζονταν για ενθλίξεις: G. Wel-

- ter. Troizen und Kalaurcia. 19-11. 32 (μέσος όρος μήκους 1,45 μ.) και A. Friekenhaus. Griechische Bankethäuser. JdI 32 (1917), 129 εικ. 8 (μήκη 1,22 έως 1,15 μ.).
10. Κοντής. ό.π.. 180-182. ο οποίος υποστηρίζει επίσης ότι ολόκληρο το συγκρότημα (παρκατάς - διάδρομος - μεγάλη στοά) ήταν αφιερωμένο στη μυθική κλειδούχο και πρώτη, έβρει της Αρτέμιδος την Ιφιγένεια. Κατά τον Κοντή, 83 η παραμονή των άρκτων (παρθένων στην ηλικία της ήβης που συμμετείχαν στις λατρευτικές τελετές των Βραυρωνίων) στο ιερό της Βραυρώνος δεν ήταν διαρκής, όπως συνέβαινε με τα ορφανά παιδιά. αλλά προσωρινή. ανάλογη με τη διάρκεια της μεγάλης πεντετηρικής γιορτής.
11. Η Ε. Mitropoulou. Three unusual banquet reliefs. 1974 δημοσιεύει δύο ανάγλυφα από τη Μυτιλήνη και τη Ναύκρατη του 3ου π.Χ. αι. με τη σπάνια παράσταση δύο γυναικών πάνω σε κλίνη σε σκηνή συμποσίου και παρατηρεί (σ. 18) ότι ο καλλιτέχνης ήταν εξοικειωμένος με συμπόσια γυναικών τουλάχιστο στη Λέσβο και στη Ναύκρατη. Ο Böcker. Xenia. ό.π., σημ. 43 σημειώνει ότι τα δύο ανάγλυφα επιτρέπουν ίσως να συμπεράνουμε ότι γίνονταν συμπόσια αποκλειστικά γυναικών στα πλαίσια των λατρευτικών τελετών της Δήμητρας. Κατά τη γνώμη μας η παράσταση των δύο θεαϊνών (Δήμητρας και Κόρης) στα δύο αναθηματικά ανάγλυφα δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα και την τυχόν φηλή θέση των γυναικών στην κοινωνία της Λέσβου ή της Ναυκράτιδος.
12. Βλ. ενδεικτικώς τα αναθηματικά ανάγλυφα Έργον (1958), 34-35, εικ. 36 και 37 και I. Κόντη. ό.π.. πιν. 104-105. Τα αγαλμάτια των αγοριών και μάλιστα νήπιων είναι πολυπληθέστερα εκείνων που εικονίζουν κοριτσάκια.
13. Η επιγραφή χρονολογείται στον 3ο π.Χ. αι. και ορίζει ανάμεσα στ' άλλα την επισκευή των κτισμάτων του ιερού της Βραυρώνος. Έργον (1961), 24 κ.ε. BCH 86 (1962) 671. 674. Scientific American (1963) 118, 120. Πρβλ. J. Robert- L. Robert, REG 76 (1963). 134-135. Κοντή. ό.π., 169-170, ση. 54. Θέμελι, ό.π., 13. T. Linders. Studies in the Treasure Records of Artemis Brauronia found in Athens. 1972. 71 κ.ε. Hollinshead. ό.π. 48.
14. Αριστοφάνους. Ειρήνη, στιχ. 871-876. Ησύχιος, Βραυρωνίους. RE III (1897) λ. Βραυρώνια 825. L. Deubner. Attische Feste. 1932, 208, σημ. 3. Κοντής, ό.π., 184. Hollinshead. 56 κ.ε. και 63.
15. Ησύχιος. άρκτεία. RE II (1895) λ. Άρκτεία, άρκτοι, 1170 κ.ε. A. Momsen, Feste der Stadt Athen. 1898. 452 κ.ε. Deubner. ό.π., 207. L. Kahil, Mythological Repertoire of Brauron στο Ancient Greek Art and Iconography, εκδ. Warren G. Moon. The University of Wisconsin Press. Madison 1983, 235 κ.ε.
16. Η. Jeanmaire. Courroi et Courètes. 1939, 259 κ.ε. A. Brelich, Paides et Parthenoi. Incunabula Graeca τόμος 36, (1969), 240-275. Πρβ. και Chr. Sourvinou. JHS 91(1971) 172-177 (βιβλιοκρισία στο βιβλίο του Brelich). Της ίδιας, Aristophanes Lysistrata 641-7. CQ 65 (1971) 339-342. T.C.W. Stinton, Iphigeneia and the Bears of Brauron CQ 70 (1976) 11-13. L. Kahil, Autour d'Artemis Attique. AntK 8 (1965). 25. σημ. 25. W. Sale. Temple-Legends of the Arkteia. Rhein. Museum für Philologie 118 (1975) 265 κ.ε. Πρβλ. P. Clement, New Evidence for the Origin of the Iphigeneia Legend, Antiquité Classique 3 (1934). 298-402. H.W. Parke.. Festivals of the Athenians, 1977, 137-140 (Μουσικών). L. Kahil. L'Artemis de Brauron: rites et mystère, AntK 20 (1977) 89. σημ. 28. Της ίδιας, La déesse Artémis: Mythologie et Iconographie στο Greece and Italy in the Classical World. Acta of the XI International Congress of Classical Archaeology, Λονδίνο 3-9 Σεπτ. 1978, 1979, 80.
17. Τα διάφορα επεισόδια του λατρευτικού δρώμενου της αρκτείας που εντελώς ενδεικτι-

- κά παρθένουμε θα μπορούσαν ίσως ν' αποκατασταθούν πλήρως με βάση τις λατρευτικές παραστάσεις, κυρίως σε αγγεία, σε συνδυασμό με τις αρχαίες μαρτυρίες και τον αιτιολογικό μύθο που σώζουν οι σχολιαστές των στίχων 641-648 της Λυσιστράτης του Αριστοφάνη: το λεξικό της Σούδας και τα *Lexica Segueriana*: Βλ. W. Sale, *RhM* 118 (1975) 265-284 και Brelich, *ό.π.*, 247-258, 261-262. Hollinshead, *ό.π.*, 58 κ.ε., σημ. 133 και Appendix 3 Kahil. *La déesse*, *ό.π.*, 81. Της ίδιας, *Mythological Repertoire of Brauron*, *ό.π.*, 235. Πρβλ. και Κοντή, *ό.π.*, 182, κ.ε., ο οποίος σημειώνει ότι οι παρθένες άρκτοι στην ηλικία της ήβης αποτελούσαν το κύριο σώμα της όλης τελετής των Βραυρωνίων.
18. Δημοσθένους. Κατά Αριστογείτονος Α', 25, 1 (ύπόθεσις): ο Ιεροκλής κατηγορείται ως ιεροσύλος, γιχτί συνελήφθη μεταφέρων ιμάτια (που έφεραν και το όνομα του αναθέτη με χρυσοκέντητα γράμματα) στο *ιερόν κληνηγέσιον*, τελετουργικό έθιμο συμβολικής απομίμησης μυθικού κληνηγίου της θεάς κατά τον Κοντή, *ό.π.*, 188, το οποίο τελούνταν από τις παρθένες άρκτους. Κατά τους Wernicke, *RE* 2 (1895) λ. Άρτεμις, στ. 13-15. Jessen. *RE* 3 (1897) λ. Βραυρώνια, στ. 825 και T. Linders, *Studies in the Treasure Records of Artemis Brauronia Found in Athens*, 1972, 13 ιερόν κληνηγέσιον σημαίνει μάλλον το Βραυρώνιον της Αχρόπόλεως. Πρβλ. και L. Kahil, *L'Artémis de Brauron: Rites et mystère*. *AntK* 20 (1977) 93.
19. F. Willemsen. *Frühe griechische Kultbilder* 1939, 15, 38, 40, 41. Κοντής, *ό.π.*, 185. T. Linders. *ό.π.*, 11. σημ. 37.
20. Βλ. σημ. 14.
21. Οι κρατηρίσκοι, κυρίως του 6ου και του 5ου π.Χ. αι., με την κωνική βάση που χρησιμοποιούνταν μάλλον ως θυμιατήρια καθώς και για υγρές προσφορές κρατούν μίαν αρχαϊκή-γεωμετρική φόρμα ως τα τέλη περίπου του 5ου π.Χ. αι. Βρέθηκαν οι περισσότεροι γύρω στο ναό και την περιοχή του λεγόμενου Ηρώου της Ιφιγένειας στη Βραυρώνια, καθώς επίσης στο μικρό παράκτιο ιερό της Λούτσας, στο ιερό της Μουνυχίας του Πειραιά, στο σπήλαιο των Νυμφών στην Ελευσίνα, στο ιερό της Αρτέμιδας Αριστοβούλης των Αθηνών, στην αγορά και την αγοράπολη των Αθηνών: L. Kahil. *Quelques vases du Sanctuaire d'Artémis à Brauron*. *AntK*, Beiheft 1 (1963) 13 κ.ε., πίν. 6. 1-2. Της ίδιας. *Autour de l'Artémis attique*. *AntK* 8 (1965) 20-33. πίν. 7-10. Της ίδιας. *L'Artémis de Brauron: rites et mystère*. *AntK* 20 (1977) 86-98. πίν. 18-21. Της ίδιας. «Le cratéristique» d'Artémis et le Brauronion de l'Acropole. *Hesp.* 50 (1981) 253-63. Πρβλ. Hollinshead 65, σημ. 149. Η E. Simon σε διάλεξή της στις 9 Νοεμβρίου 1979 στο κολλέγιο Bryn Mawr της Pennsylvania παρουσιάζει τις δύο μορφές (ανδρική και γυναικεία) με μάσκα ακρούδας στον κρατηρίσκο (:) III της Βασιλείας (*AntK* 20 1977) 92 κ.ε., εικ. C) με την Καλλιστώ και τον Αρκά που μεταμορφώνονται σε ακρούδες και όχι με πρόσωπα της μυστηριακής τελετής της κρατείας, όπως θέχεται η Kahil.
22. *Banketträumer im Leonidaion*. *ό.π.*, 247.
23. W. Hoepfner. *Das Pompeion und seine Nachfolgerbauten*. *Kerameikos X* (1976) 54 κ.ε. Του ίδιου. *Das Pompeion*. εκδ. Έσπερος, Αθήνα 1971, 27 κ.ε. Πρβλ. *IG* II² 334.
24. Αριστοτέλους. Αθηναίων Πολιτεία 54. 14. Jessen. *ό.π.*, λ. Βραυρώνια 825. Ανάθεση στεφάνων χρυσαίων της Βραυρωνίας Αρτέμιδος από τους ιεροποιούς βλ. *IG* II² 1480 στ. 12 13. 15 16. Κοντής, *ό.π.*, 171. σημ. 58. Πολυδεύκτη. Ονομαστικόν VIII. 107: [*ιεροποιού*] δέκα όντες [*ούτοι*] έθνον θναίας [*τάς*] πεντητηρίδας. τήν εις Δίλζον. τήν έν Βραυρώνι. τήν των Ηρακλείων. τήν Έλληνισσών. Εκάτος από τους δέκα ιεροποιούς, οι επιστάτες, και ο κρατήκτων *ού επί τά ήρώων* πρέπει να συμπεριληφθούν στους επιστάτους συμπουισατές της σταύς, ίσως και *ούί έξιστατές οι εκ της βονλίης* και οι *αταμία των άλλων θεών* (βλ. παρακάτω). Παύλιος. *Βραυρωνία: έρωτή* Άρ-

- τέμιδι Βραυρωνία ἄγεται καί θίεται αἰξ. Στα αναθηματικά ανάγλυφα εικονίζεται και ταύρος μπροστά στο βωμό της θεάς: Έργον (1958) 34-35, εικ. 36-37.
25. Έργον (1961) 21, 24. BCH 86 (1962) 667, J και I. Robert, REG 76 (1963) 134-135. Hollinshead, ὅ.π., 87.
 26. Μπούρας, ὅ.π., 78.
 27. C. Roebuck. The Asclepieion and Lerna. Corinth XIV, 1952, σχ. C, πίν. 14, 4. G. Welter. Troizen und Kalauria, 1941, 25-37, πίν. 11-14.
 28. Αναφέρεται από την T. Linders. The Treasurers of the Other Gods in Athens and their Function. Beiträge zur klassischen Philologie 62, 1975, σημ. 12.
 29. R.A. Tomlinson. two notes on possible Hestiatoria. BSA 75 (1980) 221-224. Η επιγραφή: SEG XXIV 361.
 30. Έργον (1958) 37. ΠΑΕ 1959 (1965) 18. REG. Bull. Epigr. 74 (1963) 134. BCH 83 (1959) 596. AJA 63 (1959) 280. Μπούρας, ὅ.π., 158.
 31. ΠΑΕ (1949) 84. (1950) 187. (1956) 75. Έργον (1956) 26. RA (1964) 6, σημ. 1. Linders, Studies, ὅ.π., 12-73. Αντίστοιχο φαινόμενο διπλών επιγραφών στη Δήλο και την Αθήνα: Linders, ὅ.π., 73, σημ. 41. O W.E. Thompson, CIMed 28, 1967 (1970) 224 και Hesp. 41 (1972) 233 υποστηρίζει ότι ολόκληρος ὁ θησαυρός της Αρτέμιδος Βραυρωνίας μεταφέρθηκε το 416/5 π.Χ. από τη Βραυρώνα στην Αθήνα, ενώ κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από την επιγραφή του Αριμνήστου. Από το τέλος του 5ου π.Χ. αι. ως το 386/5 π.Χ. τα αναθήματα της Ακροπόλεως τα διαχειρίζονταν μικτή ομάδα ταμιών της Αθηνάς και τα αναθήματα πέντε ακόμη ιερών: της Αρτέμιδος Βραυρωνίας, της Δήμητρος και Κόρης, της Αφροδίτης, του Ποσειδώνος στο Σούνιο και των Ανάκων. Αριθμός απ' αυτά τα αναθήματα φυλάσσονταν μαζί με τους θησαυρούς της Αθηνάς στο εκατόμπεδο και κυρίως στον οπισθόδομο· τα περισσότερα ανήκαν στην Αρτέμιδα Βραυρωνία και στις ελευσινιακές θεότητες. Μετά το 385/4 ως το 347/6 π.Χ. «οι ταμίαι των άλλων θεών» διαχωρίζονται από τους ταμίες της Αθηνάς, ενώ μετά το 346/5 ξανασμίγουν και πάλι: Linders. The Treasurers of the Other Gods, ὅ.π., 58, σημ. 137.
 32. Linders, Studies of the Treasure Records, 72 κ.ε.
 33. Βλ. σημ. 13.
 34. Για το θεσμό των ταμιών των άλλων θεών βλ. Linders, The Treasurers of the other Gods, ὅ.π. και ὅσα σημειώνονται στη σημ. 31.
 35. Εδώ αναφέρεται σαφώς ένα και μόνο λατρευτικό ἄγαλμα κι όχι δύο ή περισσότερα. Για το πρόβλημα γενικά των λατρευτικών εικόνων της θεότητας στη Βραυρώνα και στην Ακρόπολη βλ. LIMC II, λ. Άρτεμις, σελ. 620 με βιβλιογραφία. (L. Kahil).
 36. Η μνεία των θυρών του Ιππώνος αμέσως μετά τις κλίνες, τις τράπεζες και τις θύρες της στοάς-εστιατορίου δείχνει νομίζω την άμεση οικοδομική σχέση των δύο κτισμάτων και την πιθανότητα του ταυτισμού της λεγόμενης παραστάδος με τους Ιππώνες. Βλ. σημ. 8. «Αἰ θύραι τοῦ Ἰππιῶνος αἰ πρόσ ἄστυ» (Έργον, 1961, 24) μπορεί να είναι τα δυτικά, τα προς το ἄστυ (Έργον, 1961, 27) πρόπυλα του υπαίθριου διαδρόμου της λεγόμενης παραστάδος.
 37. Η συμπλήρωση της Δελμούζου, REG 75 (1963) 135: ὁ τε /ἀρχαῖος πα/ρθενίων ορθά απορρίπτεται από τον Κοντή, ὅ.π., 170, σημ. 55, ἄλλωστε το κενό απαιτεί περισσότερα γράμματα. Θα μπορούσε κανείς να συμπληρώσει: ὁ τε /τοῖχος καί ὁ πα/ρθενίων με βάση την πληροφορία της επιγραφής του Αριμνήστα ότι ὁ τοῖχος ήταν μέσα στον αρχαῖο νεώ ή σχετίζονταν κατασκευαστικά μ' αυτόν ή και με τον Παρθενώνα. Πρβ. Έργον, 1961, 29. Μπούρας, ὅ.π., 79. Linders, Studies in the Treasure Records, 12. Βλ. και Kahil. AntK 20 (1977) 96, σημ. 61.
 38. Έργον (1961) 25.

39. Κοντής, ό.π., 181-182.
40. Kahil. AntK 20 (1977) 96-97.
41. Linders, ό.π., 72.
42. REG 75 (1963) 135.
43. Έργον (1961) 25.
44. I.I. Coulton, The Architectural Development of the Greek Stoa, 1976, 43. Börker. Gnomon 41 (1969) 806. Πρβλ. BCH 61 (1937) 401-403. Linders, Studies, 72, σημ. 32. Ελληνικά 9 (1950) 32.
45. Lidel-Scott, λ. οίκος. Guarducci, Epigraphia Greca. I, 1967, 157, αρ. 3. 160, αρ. 6. P. Themelis. Frühgriechische Grabbauten, 1976, 88.

Summary

BRAURON. THE STOA OF THE «BEARS»

Recent studies have considerably enriched our knowledge about the form and the function of *hestiatoria* in greek sanctuaries used for the ritual meals of a certain number of state-officials. The imposing Π-shaped doric stoa at Brauron in East Attica is an early and important example of a *hestiatorion* with 9 dining rooms (*οίκους*), each of them furnished with 11 couches and 7 tables, in which 99 persons were dining during the festival of Brauronia, celebrated every fifth year in the honor of Artemis, the great goddess of fertility and childbirth; the stoa was rather not a residence for the young prepubertal athenian girls, called *arktoi* (bears), that performed the ritual of *arkteia* and were dedicated for a period to the service of Artemis. Also the view that the stoa was an orphanage for children whose mothers had died in childbirth can no longer be maintained.

Arkteia was primerily a rite of initiation to womanhood; a ceremony with mystic character (*μυστήριον*), in which the young initiates performed ritual races and dances. was taking place around the burning altar of Artemis. Precious information on *arktoi* and *arkteia* is offered by the representations of an especially abundant group of vases (also found in other sanctuaries besides Brauron) used for liquid offerings and nor as incense-burners and having the form of small craters (*krateriskoi*) with conical foot. On the evidence of the *krateriskoi* and the aetiological testimonia of the *arkteia* one could base a tentative reconstruction of the cult performance (*δρώμενον*) of the Brauronia festival performed by the band of the young maidens. the *arktoi* initiates.

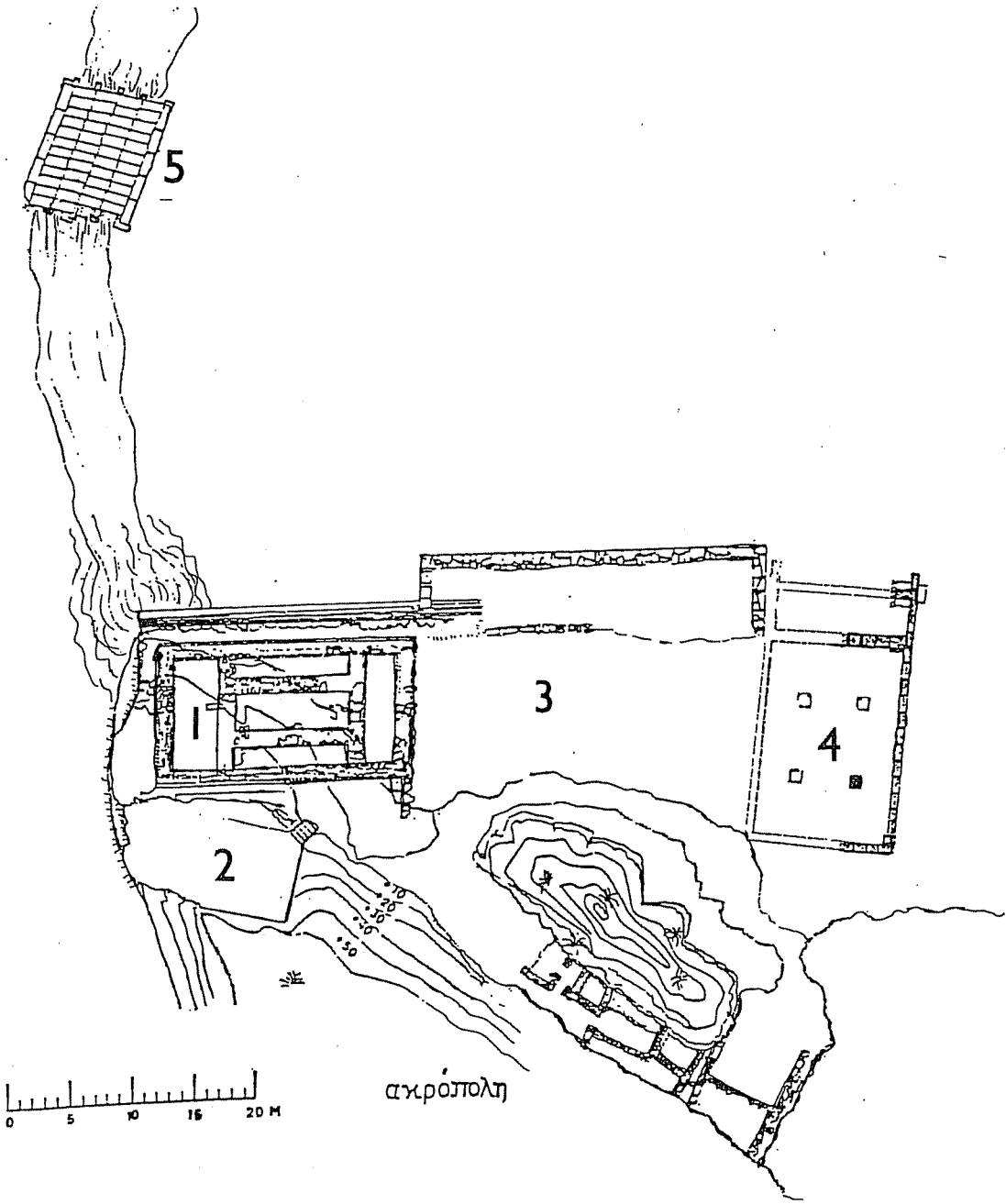
The furniture i.e. couches. tables and doors of a formal dining-hall. most likely the stoa. is recorded in a fragmentary inscription. while various utensils that have to do with the preparation. coo-

king, serving and consumption of food and the appropriate furniture for the diners are listed in another unpublished inventory exposed in the local Museum. Another complete record of offerings found at Brauron and kept in the Epigraphical Museum, dated to the year 416/5 B.C. by the archon Arimnestos refers to two sacred structures, the Old Temple and the Parthenon, both located at Brauron and serving as repositories for the treasures of Artemis Brauronia: part of these treasures is recorded as being kept on the acropolis at Athens (ἐν πόλει).

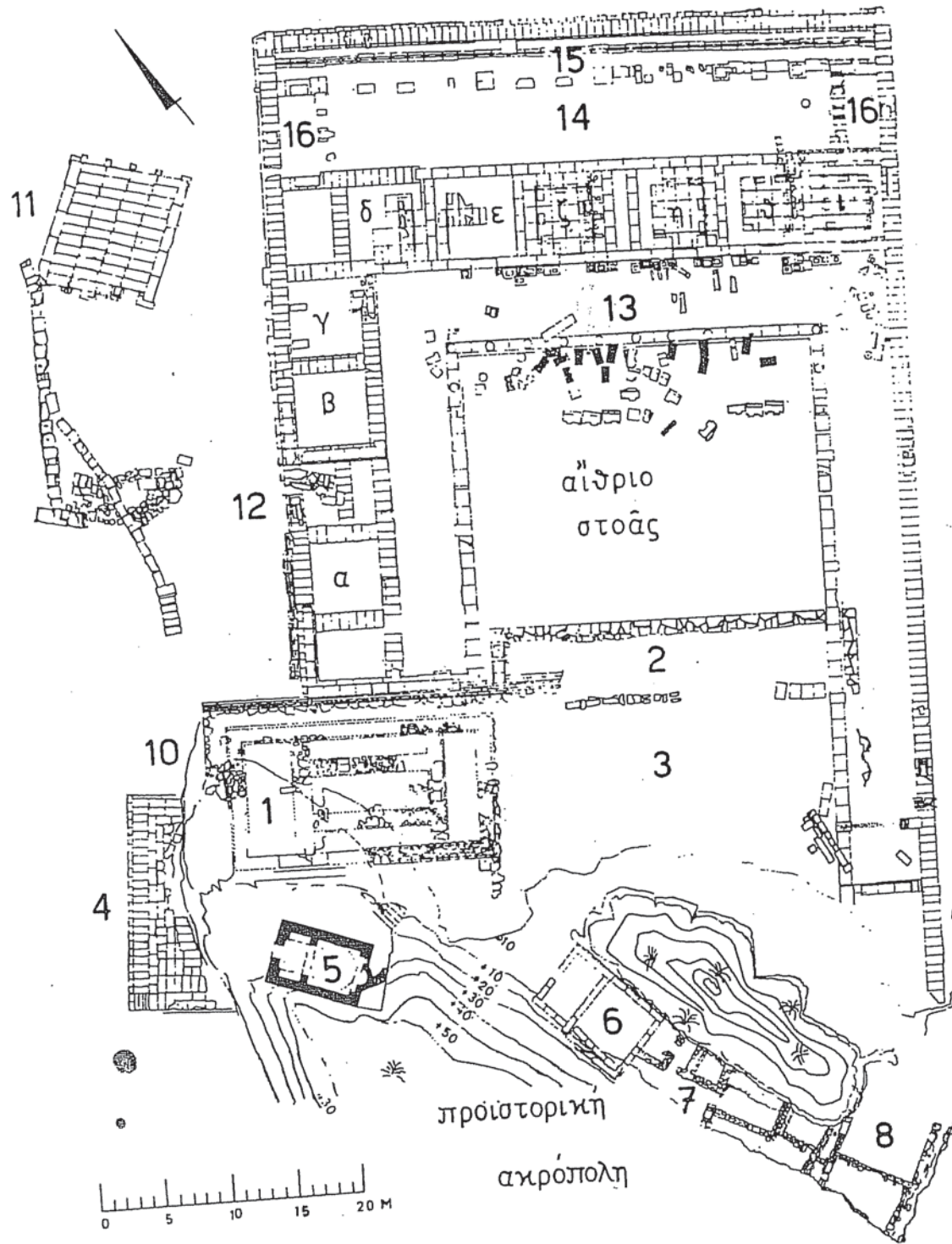
An athenian decree of the nomothetai, dated to the middle of the 3rd c. B.C., ordering: a) the inspection of all buildings at Brauron and the necessary repairs to be made and b) listing of the furniture of the dining-hall on the same stele with the various votives of the sanctuary, is of special interest. The buildings provided for inspection and repair are: 1. The Old Temple (νεώς) which was still in use in the 3rd c.B.C. shortly before the period of destruction through flood (?) and abandonment of the sanctuary. 2. The Parthenon, most probably the post persian temple of Parthenos Artemis (cf the Parthenon of the Parthenos Athena on the Acropolis). 3. The Oikoi, most probably the great Π-shaped stoa itself, used as dining-hall. 4. The Amphipoleion with its second storey (ὑπερῶα) which might have served as a temporary residence for the *arktoi*. This building cannot be associated with anyone excavated so far, so it remains to be found in future excavation. 5. The Gymnasium which awaits future excavation. 6. The Paleastra, also awaiting future excavation and 7. The Stables, also cited in the above mentioned fragmentary inscription listing room furnishings, which are tentatively identified with the so-called *Parastas*, that is the long and deepless stoa-like structure with the large open-air corridor in front accessible through two double gates: the eastern gate facing the sea and the western one towards the city (πρὸς ἄστυ).

PETROS G. THEMELIS

ΕΙΚΟΝΕΣ

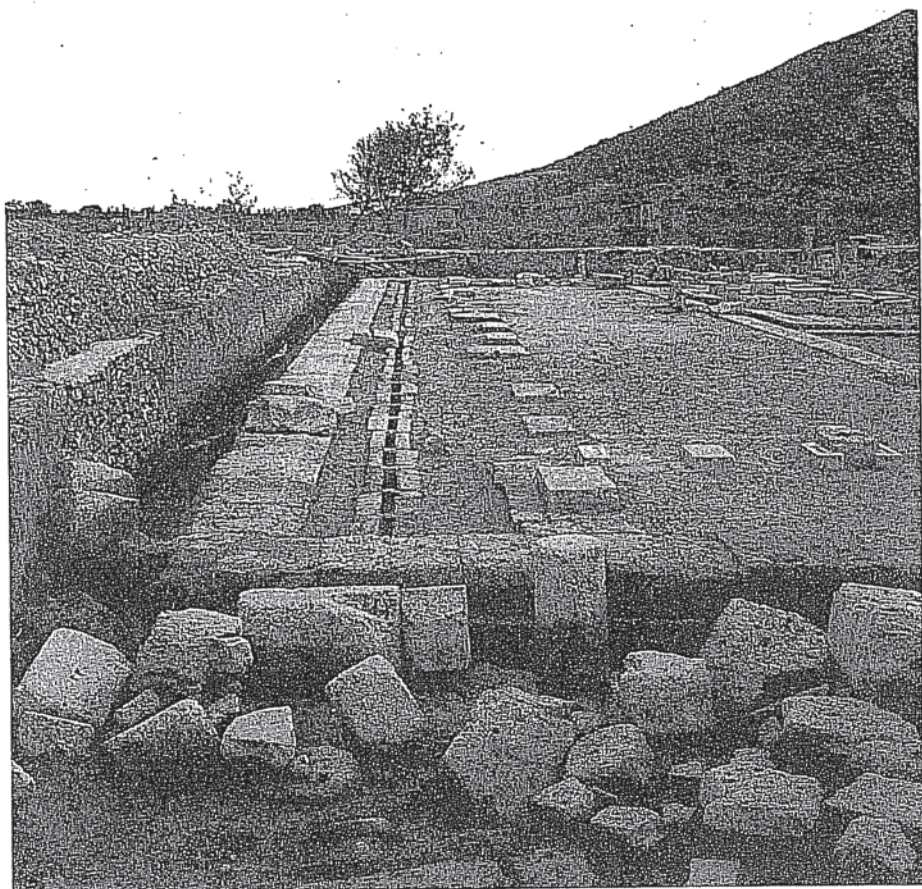
1. Το ιερό της Βραυρωνιάς στο πρώτο μισό του 5ου π.Χ., πριν από την κατασκευή της μεγάλης στοάς. 1: ο ναός της θεάς (παρθενών); 2: πιθανή θέση αρχαίου νεώ. 3: χώρος βωμού και τελετουργιών. 4: Υπόστυλο οικοδόμημα, ίσως εστιατόριο. 5: γέφυρα λίθινη του ρεύματος της ιερής πηγής.

2. Το ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος στο δεύτερο μισό του 5ου (ως και τον 3ο π.Χ. αι.).
 1: Παρθενών (;) 4: Ανάλημμα στοάς (;). 5: Άγιος Γεώργιος Βρακώνας. 6-8: λεγόμενο
 Ηρώο Ιφιγένειας και ιερά οικία. 13: Η μεγάλη στοά. 14: Υπαίθριος διάδρομος. 15: Η
 λεγόμενη «παραστάς». 16: Πρόπυλα. (Χ. Μπούρας, 1967, σχ. 1).

3. Τα πλακόστρωτα δωμάτια της βόρειας πτέρυγας της στοάς από Α.

4. Άποψη του υπαίθριου διαδρόμου και της λεγόμενης παραστάδος από Δ.